

Auersperga, ki so segali od gozdarstva, lesne industrije, premogovništva, metalurgije, zdraviliškega in lovškega turizma, kot pa stati lačen in bos na protinemskih stališčih?

Bralec je zaprepačen nad dolgoletnimi pripravami in prepiranji in presenečen nad hitrostjo gradnje. Prva lopata za kočevsko progo je bila zasajena 22. maja 1892, prvi vlak je peljal 24. julija 1893. 29. septembra 1892 so začeli graditi progo Novo mesto–Grosuplje, 7. aprila 1894 je v Novo mesto že pripeljal komisijski vlak. Pa je samo predor sv. Ana dolg 451,9 m. 18. aprila 1912 so začeli graditi belokranjsko progo, 26. maja 1914 je že bila svečana otvoritev. Poleg njene dolžine 49,158 km nas impresionira še 1975 m dolg predor, 225 m dolgi viadukt Otovec, 86 m dolgi most Krupa, 186 m dolgi most preko Krke – pred njim je še krajši predor. Kje je današnja tehnika in organizacija dela? V zadrego nas spravljajo tudi podatki, ki so v nasprotju s poznavanjem tamkajšnje preteklosti. Vedno beremo, da ni bilo možnosti zaslužka, o izseljevanju, železnica pa ni mogla dobiti zadostnega števila preprostih delavcev, zato so jih pripeljali iz daljne Like, mariborske in drugih kaznilnic. Kakšna je bila dejansko želja tamkajšnjih ljudi po zaslužku?

Zgodovina dolenjske železnice je zgodovina dolenjske revščine. To najbolj ilustrativno kažejo podatki oziroma razmerja med pripeljanim in odpeljanim blagom. Slednjega je bilo običajno 4-krat več, bilo je nizko tarifno: les, oglje, premog ... Železnica je te kraje povežala s svetom, jim prinesla napredek – nekatere vasi so prav po zaslugi železnice dobile celo vodovod, hkrati pa jih je do obisti razgalila. To zgovorno kaže tudi donosnost družbe – lastnice prog. Kot vse kaže, so se njeni prebivalci tega zavedali in se temu primerno tudi obnašali. Novomeški prošt Sebastijan Elbert, doma je bil z Bavarske, ima velike zasluge za lepši izgled Novega mesta in izgradnjo belokranjske proge. Novomeščani vedo še danes o njem povedati le šale na račun njegove izgovorjave slovenščine. Tipično ravnanje za ljudi, ki na povračilo za dobro delo reagirajo s slabim in hudobijo.

Knjiga Karola Rustje *Dolenjske proge* ima tudi zelo konkretne podatke o gospodarski politiki Beograda do Slovencev. Njene spomenike, kot je impozanten nadvoj za cesto proti Boštajnu, naj si zlasti ogledajo tisti, ki neprestano preštevajo darove in prednosti nekdanje skupne države. Dolej smo vedeli predvsem za kolodvor v Pragerskem, ki je bil odmontriran za Beograd, Rustja nam pokaže, kako je nekdanja prestolnica s slovenskim premoženjem bila širokogrudna pri darilih Albaniji. Počasi se bo tudi pri obravnavi takih vprašanj treba otresti strahu in reči bobu bob.

Karol Rustja je poleg poznavanja tehničnih in gospodarskih vprašanj v svojem delu pokazal tudi velik posluš za našo ostalo preteklost. Njegovo temeljitost dovolj zgovorno ilustrira podatek, da je ugotovil celo številki lokomotiv, ki sta vozili po končani II. svetovni vojni tisoče in tisoče v smrt v kočevskih brezni. Čeprav mu določeni obseg ni dopustil, da bi se razmahnil, kot se je želel, je vendar ustvaril odlično delo, ki ga odlikuje tudi velika berljivost, kar pri tovrstnih delih včasih nekoliko pogrešamo.

Stane Granda

Sto let Dolenjske proge. Razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana – Enote za Dolenjsko in Belo krajino, Novo mesto. Novo mesto : Zgodovinski arhiv, 1994. 70 strani.

Številčno skromen kolektiv Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu, ki ga vodi Zorka Skrabl, se že leta in leta bori z nevzdržnimi prostorskimi razmerami. Slednje velja tako za delovne prostore kot skladišča, ki so raztresena po širši okolici in zelo onemogočajo normalno delo, da o potrebnem varstvu in vzdrževanju nitj ne govorimo. Če bi dejansko razmere opisali, ne bi verjetno skoraj nihče verjel, da je kaj takega v »kulturni« Sloveniji mogoče. Prav zaradi tega se zdi, kot da so hoteli delavci arhiva z razstavo in katalogom ponovno opozoriti, da še vedno obstajajo in da bi bili v dolenjski metropoli veliko bolj prisotni, če bi jim ta omogočila normalne razmere. Katalog je dvodelen. Prvega je napisal Karol Rustja. Gre za nekakšen povzetek njegovih dosedanjih dognanj, ki smo jih že obširneje predstavili v poročilu o njegovi monografiji. Kataloški del predstavlja seznam razstavljenih arhivskih dokumentov. Ti so bili zbrani in razstavljeni pod naslednjimi vidiki: gradnja, otvoritev, od hlaponov do motornih vlakov, postaje in postajališča, Dolenjske proge v vojnih vihrar, proti Beli krajini. Skupno je predstavljenih 100 dokumentov, ki skušajo to veliko gospodarsko pridobitev Dolenjske pred 100 leti predstaviti kot tehnični, gospodarski in socialni pojav. Glede prvega je arhivu precej pomagal Karol Rustja, v ostalem pa se je prireditelj razstave in izdajatelj kataloga oprl na lastno bogastvo. Prevladujejo uradni dokumenti. Upajmo, da so se ob tej priliki zganile družine številnih dolenjskih železniških upokojencev, ki morajo imeti doma še marsikatero zanimivost in dragocenost. Železničarji so namreč v Novem mestu bili ne le dokaj številni, ampak kar nekakšna samostojna socialna kategorija, ki je s svojo stanovanjsko kolonijo vplivala celo na zunanjo podobo mesta. Še pred nekaj desetletji ni bilo nič posebnega, če je celo katera mlajša ženska vzela za moža železničarja, saj je to pomenilo urejeno stanovanjsko vprašanje in razmeroma dobro pokojnino ali na kratko, za starost je bila preskrbljena. Uniforme in urejeno poslovanje železniške uprave so bile za marsikaterega Dolenjca veliki mladostni sen.

Stoletnica Dolenjske proge je prinesla naši zgodovinski publicistiki dragoceni knjižni noviteti. Naj zgolj zaradi dokumentiranja opozorimo na dejstvo, da odgovorni dejavniki niso bili pripravljeni finančno

podpreti predlaganega simpozija, kjer bi zgodovinarji, naravovarstveniki, geografi, ekonomisti in drugi spregovorili o tem tudi širše. Razstava je ta vprašanja seveda lahko samo delno nakazala.

Uvod v katalog je napisal ravnatelj Zgodovinskega arhiva Ljubljana Janez Kopač. Zaradi prizadetosti ob razmerah, v katerih delajo njegovi sodelavci, ga velja pazljivo prebrati. Ker imamo v tem primeru opraviti s svojevrstno dolensko malomarnostjo v odnosu do naše kulturne dediščine, si za konec dovoljujemo nekoliko nenavaden predlog. Sodelavci Enote za Dolenjsko in Belo krajino naj pripravijo zgodovinsko razstavo o odnosu njihovega področja do arhivov. Pri tem naj ne pozabijo navesti tudi imen »zaslužnih« za uničevanje in slabo varstvo arhivov. Mogoče pa bo pogled v zrcalu lastne malomarnosti le koga premamil ali pa vsaj pomagal ustvariti ustrežno javno mnenje, ki bo Enoti za Dolenjsko in Belo krajino Zgodovinskega arhiva Ljubljana v pomoč.

Stane Granda

Vladimir Sunčič, **Komisije za agrarne operacije 1885–1945**, 1. del A–K. Ljubljana, 1991, str. 1–492; 2. del L–So. Ljubljana, 1992, str. 493–912; 3. del Sp–Ž. Ljubljana, 1994, str. 913–1440

Arhiv Republike Slovenije je izdal v okviru svojih publikacij v seriji *Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev* (zvezek 5/1,2,3) inventarni popis arhivskega gradiva Komisije za agrarne operacije v Ljubljani. Ti trije deli tvorijo za navedeno arhivsko gradivo zaključeno celoto; popisano arhivsko gradivo pa se nanaša na slovensko ozemlje, ki je bilo v sestavu nekdanje Dravske banovine.

V 1. delu inventarnega popisa je Vladimir Sunčič na 14 straneh podal kratek historiat o nastanku komisij za agrarne operacije, njihove pristojnosti in organiziranost, način dela agrarnih oblastev in ureditev fonda Komisije za agrarne operacije 1885–1945. Ta seznanja uporabnika z najnужnejšimi podatki o 265 arhivskih škatel obsegajočem arhivskem fondu in o načinu uporabe inventarnega popisa. Naslednjemu devet strani dolgemu poglavju je odmeril seznam sodnih okrajev z agrarnimi operacijami. Tretji del je namenjen popisu arhivskega gradiva, urejenega po dosjehih agrarnih operacij, razvrščenih po krajih od črke A–K (dosjeji 1–975).

Drugi del inventarnega popisa je bil natisnjen leta 1992 in vsebuje seznam sodnih okrajev z agrarnimi operacijami ter popis arhivskega gradiva agrarnih operacij od črke L–Sp (dosjeji 796–1494).

Tretji del inventarnega popisa je izšel koncem leta 1994. Ta del vsebuje seznam sodnih okrajev z agrarnimi operacijami, popis arhivskega gradiva agrarnih operacij od črke Sp–Ž (dosjeji 1495–2109), dosjeje gradiva, ki ne sodijo v prej navedeni abecedni okvir agrarnih operacij (dosjeji 2110–2121), dosjeje arhivskega gradiva pod oznako »Splošno«, nastalo z uradnim poslovanjem Komisije za agrarne operacije v letih 1891–1945 (dosjeji 2122–2245 in 2489–2499), gradivo komisij za agrarne operacije, ki je bilo najdeno v skladiščih Arhiva ob inventuri 1993 (dosjeji 2246–2488). Na koncu sledijo še: abecedno kazalo krajev s številko agrarne operacije, kazalo katastrskih občin s številko agrarne operacije, popravek in zahvala avtorja predstavnika Arhiva Republike Slovenije in sodelavcem za pomoč pri pripravi objave navedenega inventarnega popisa.

Uradi Deželnih komisij za agrarne operacije v nekdanji Avstro-Ogrski so bili ustanovljeni na osnovi Zakona o razdelbi skupnih zemljišč in uredbi skupnih pravic do uživanja in oskrbovanja z dne 7. 6. 1883, objavljenega v Državnem zakoniku (št. 94). Na njegovi osnovi so bili v posameznih deželah sprejeti ustrezni deželni zakoni: za Koroško 5. 7. 1885, za Kranjsko 26. 10. 1887, za Štajersko 7. 9. 1909. Za Prekmurje je veljal madžarski zakon iz leta 1898. Za Primorje posebnega zakona o agrarnih operacijah ni bilo. Na Kranjskem je bil deželni zakon objavljen šele 13. 2. 1888 in se je imenoval Zakon o razdelbi skupnih zemljišč in uredbi dotičnih skupnih pravic do njih uživanja in oskrbovanja. Zakon je v slovensčino prevedel Franc Levec. Na podlagi tega zakona je bila ustanovljena Deželna komisija za agrarne operacije v Ljubljani ter Krajni (krajevni) komisariji za agrarne operacije v Ljubljani, Novem mestu in Postojni. Slovenska Štajerska je spadala pod Deželno komisijo v Gradcu, v Mariboru pa je deloval Krajni komisar. Z nastankom Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1918 je bila za območje Slovenije ustanovljena Višja komisija za agrarne operacije v Ljubljani. Ukinjena sta bila Krajna komisarija v Novem mestu in Postojni, celotno slovensko ozemlje je bilo razdeljeno na Krajna komisarija v Ljubljani in v Mariboru; prvi je pokrival območje Gorenjske, Notranjske in del Dolenjske, drugi pa območje južne Štajerske, dela Koroške, Prekmurje in območje sodnih okrajev Črnomelj, Kočevje, Metlika, Novo mesto, Ribnica in Velike Lašče. Sedež Krajnega komisarija v Mariboru so preselili v Ljubljano, od leta 1921 dalje pa se tudi preimenujeta v Krajni komisar za agrarne operacije I in Krajni komisar za agrarne operacije II, Višja komisija pa se je spet preimenovala v Deželno komisijo za agrarne operacije v Ljubljani, le-ta pa se je leta 1928 preimenovala v Komisijo za agrarne operacije v Ljubljani. Komisija je bila vseskozi samostojen upravni organ in je od leta 1929 delovala kot samostojen upravni organ v okviru III. kmetijskega oddelka Banske uprave Dravske banovine. Po osvoboditvi leta 1945 ni bila ukinjena in je nadaljevala delo z omejenim delokrogom v skladu z določili Zakona o agrarni reformi in kolonizaciji. S sprejetjem Zakona o agrarnih skupnostih leta 1947 je bila Komisija za agrarne operacije v Ljubljani ukinjena, zemljišča agrarnih skupnosti pa so bila razglašena za občo ljudsko imovino, s katero so upravljali krajevni ljudski odbori.